

پیوند اعضا از منظر فقه امامیه و حقوق ایران

نوشین جهانبخشی^۱

چکیده

پیوند عضو یکی از مباحث مهم و چالش برانگیز نظام حقوقی کشورمان است که برای نجات جان انسانها و در نتیجه ریشه کن کردن عضو بیمار به کار گرفته شده است. این پیشرفت دانش پزشکی در راستای پاسخگویی به دغدغه ی مهم سلامت انسانها بوده است که سوالات زیادی را ذهن افراد ایجاد کرده، به خصوص در جوامع مسلمان که شریعت و احکام در این جوامع ممکن است با قوانینی که برای این امر در علم پزشکی قرار داده شده دارای تعارض باشد به همین خاطر در جوامع مسلمان بخصوص در جامعه ایران که قوانین آن برگرفته از فقه اهل بیت هست، با توجه به اینکه فقه با همه ی ابعاد زندگی انسان، از جمله بدن او ارتباط نزدیکی دارد، پس به صراحت می توان گفت مسائلی همچون پیوند، اهداء و قطع عضو صرفاً جزء مسائل پزشکی نیستند و به عنوان مسائلی مهم در حوزه ی فقه و حقوق مورد بررسی قرار گرفته است. در این مقاله به روش توصیفی- تحلیلی به تبیین پیوند اعضاء از منظر فقه امامیه و حقوق ایران پرداخته شده است و آن چه که بیان شده حول محور ادله های مختلف موافق و مخالف با پیوند اعضاء است که بر چه مبنایی بوده و کدام یک مقبول تر است به همین خاطر هم به ادله های مخالف از جمله نقض کرامت انسانی، مثله کردن، تاخیر در دفن و ... و همچنین به ادله های موافق مانند بحث اضطرار، سهولت در دین و احکام، حفظ جان و درمان بیماری افراد و پرداخته شده است و به مواردی که در حقوق ایران برای این امر در نظر گرفته شده و مطابق با فقه امامیه هست نیز اشاره شده است..

کلید واژه

پیوند عضو، حقوق ایران، فقه امامیه

مقدمه

پیشرفت فناوری‌های زیست پزشکی و تداوم رو به رشد آن، مباحث گسترده‌ای به وجود آورده است که گاه با داده‌های سایر علوم چون اخلاق، فقه و حقوق متعارض است و این امر ضرورت بررسی موشکافانه و عمیق این موضوعات را با هدف تبیین قاعده اخلاقی یا قاعده حقوقی درخور آنها آشکار می‌سازد. یکی مهم ترین مسائلی که امروزه بشر با آن دست و پنجه نرم می‌کند، مسئله پیوند اعضا است که افراد زیادی آن را تجربه کرده اند و یکی از جدیدترین شیوه های درمانی برای بیماری های لاعلاج و درمان ناپذیر است که راه درمانی جز پیوند اعضای سالم دیگری به جای عضو ناسالم خود ندارند، موضوع پیوند اعضا و بافت ها از جمله موضوعات حساس، متحول دنیای پزشکی است و به همین دلیل پرسش ها و ابهامات مختلفی در جوانب گوناگون آن از حیث پزشکی، اخلاقی، مذهبی ، حقوقی و اقتصادی مطرح می شود. حکم فقهی پیوند اعضا از دغدغه‌های بزرگ جوامع اسلامی قرار گرفته و فقهای معاصر با توجه به آیات و روایات و بررسی قواعد و متون فقهی برداشت‌های متفاوتی ارائه داده‌اند. برخی معتقد به عدم جواز پیوند اعضا بوده و بعضی دیگر، طبق برداشت‌های اجتهادی خود با نوعی محدودیت و رعایت شرایطی، آن را جایز می‌دانند.

با وجود این که در گزارش های تاریخی و روایات اسلامی و نیز در تاریخ پزشکی نمونه هایی از پیوند اعضا ذکر شده است اما در گذشته به دلیل عدم پیشرفت علم پزشکی این مسئله به این شدت مطرح نبوده است؛ اما امروزه عمل پیوند عضو از یک انسان به انسان دیگر و یا از یک حیوان به انسان ، امری عادی است. در این باره مقالات زیادی تالیف شده مانند پژوهشی فقهی پیرامون پیوند اعضا در اشخاص مبتلا به مرگ مغزی تالیف نصرالله شاملی و همچنین پیوند اعضا در مذاهب اسلامی تألیف نورمحمد نورمحمدی که در این مقالات فقط از جنبه فقهی به این

مسئله پرداخته اند و از جهت قانونی بررسی و مقایسه نکرده اند و این تحقیق در نظر دارد هم از جنبه فقهی و از جنبه حقوقی آن را بررسی کند.

اهمیت پرداختن به این موضوع از آن جاست که اگر چه در پیوند اعضا، انگیزه و هدفی کاملاً معقول و مشروع و حتی مقدس، یعنی نجات جان انسانها و رهایی آنها از درد و رنج بیماریهای مهم و صعب العلاج مورد نظر است، اما چون تحقق این اهداف مستلزم تصرف در تمامیت جسمانی شخص زنده یا مرده و برداشت عضو یا اعضای از بدن وی است و لاجرم این کار موجب وارد آمدن نقص و ضرر و جراحت بر پیکر می شود و از جهت فقهی هم، در این باره احکام خاص تکلیفی، مبنی بر حرمت اضرار به نفس و حرمت جداسازی اعضای بدن میت وجود دارد و از نظر شرعی تصرف در بدن، تابع ضوابط، اصول و دارای حدود و قصوری است و هرگونه تصرفی جایز نیست، فقه شیعی که پیشتاز اجتهاد و کشف فروع، از اصول فقهی است در این باره احکام خاصی دارد و قطعاً حقوق ایران نیز در این زمینه دارای قواعد و قوانین خاصی است که آگاهی از آن و اینکه تا چه حد با فقه امامیه هماهنگی دارد می تواند در زمینه های مختلف اخلاقی و قانونی بسیاری از مناقشه های بحث برانگیز را پاسخ دهد.

بنابراین پاسخ دادن به این سوال که نظر فقه امامیه و حقوق ایران در زمینه پیوند اعضا چگونه است می تواند گره های زیادی را در ابعاد مختلف باز کرده و راه های جدیدی پیش روی افراد بگذارد تا در کنار پابندی به اخلاق و شئون انسانی جان افراد مختلفی را نجات دهند و بتوانند روح حیات را در فرد و جامعه جاری کنند به همین خاطر در این تحقیق به بررسی پیوند اعضا از منظر فقه امامیه و حقوق ایران پرداخته شده است که این امر راهگشای احیای زندگی در جامعه است و علاوه بر پاس داشتن حریم های شرعی و اخلاقی می توان راه جدیدی برای زندگی دوباره به افراد پیش روی انسان گشود.

الف. مفاهیم

آشنایی با مفاهیم و واژگان یکی از موارد مهمی است که برای درک و مطالعه بهتر یک موضوع در ابتدای هر بحثی به آن پرداخته می شود در این تحقیق نیز بر همین اساس برای آشنا شدن بهتر با موضوع تحقیق سعی شده است که با مفاهیم مرتبط با موضوع آشنا شده و بعد از آن به مبحث اصلی تحقیق پرداخته شود:

۱. پیوند اعضا

مفهوم پیوند

"پیوند" در لغت به معنای "پیوستگی و اتصال و وصل" آمده است.^۱ همچنین در فرهنگ عمید آمده است: "پیوند به معنای اتصال، همبستگی و خویشی"^۲ است. انتقال سلول بافت یا عضو زنده از یک فرد به فرد دیگر به نحوی که عملکرد آن محفوظ بماند، پیوند نام گرفته است.^۳

مفهوم اعضا

اعضا جمع کلمه عضو به معنای "اندام، جزئی از بدن مانند مانند دست و پا یا قلب و ریه و... است و یا به معنای یک فرد از جماعت."^۴ و همچنین گفته اند: "عضو به معنای مجموعه بافت هایی از بدن یک موجود زنده سلولی که وظیفه ای مشترک را بر عهده دارند مثل قلب و ریه است که هر کدام از چند بافت ساخته شده"^۵ بنابراین تعاریف از واژه پیوند و عضو می توان دریافت پیوند اعضا به معنای اتصال عضوی از بدن از فردی به فرد دیگر است و یا پیوند عضوی

۱. معین، فرهنگ معین، ص ۴۰۴.

۲. عمید، فرهنگ عمید، ص ۳۱۴.

۳. لاریجانی، نگرشی جامع به پیوند اعضا، ص ۷۰۳.

۴. همان، ص ۷۰۶.

۵. معین، همان، ص ۷۳۴.

به پیوند عضو یا اعضای فوق بستگی دارد استفاده نمایند. این قانون شرط اولیه برای امکان پیوند اعضا را رضایت اهدا کننده یا ولی می داند.^۱

علاوه بر وصیت بیمار شرط دیگری که در قانون "پیوند اعضای بیماران فوت شده و یا بیمارانی که مرگ مغزی آنان مسلم است" مطرح شده، موافقت ولیّ میت با پیوند است، در ماده هفت آیین نامه نیز از این واژه تعریف به عمل آمده است؛ برابر ماده ۷ آیین نامه: "ولی میت همان وارث کبیر قانونی می باشند که می توانند رضایت خود را مبنی بر پیوند اعضا اعلام نمایند".^۲ اگر چه این موضوع در مورد ارث تعریف شده و و لفظ کبیر نیز می تواند افراد صغیر را از دایره خارج کند اما به صورت کلی اشاره به رضایت ولی برای پیوند عضو دارد. با توجه به این که بخشش و از خود گذشتگی و فداکاری در قلب دین جای دارند، می توان فهمید که احکام اسلامی نه تنها اهدای عضو را اجازه می دهد، بلکه بدان تشویق نیز می نماید و به همین خاطر مسئله پیوند و اهداء عضو در فقه اسلامی بررسی و آن را مجاز دانسته اند و چون حقوق ما برگرفته از فقه اهل بیت است با توجه به نیازهایی که امروزه در جامعه پزشکی به وجود آمده هم فقهای ما و هم در حقوق ایران نسبت به این امر رضایت داده اند.

۱. لاریجانی، همان.

۲. طاهری، پیوند اعضا از دیدگاه اسلام، ۳۸۵ تا ۱۰۴

نتیجه گیری

با توجه به مطالب بیان شده درباره پیوند اعضاء از منظر فقه امامیه و حقوق ایران و قوانین و دستوراتی که در این باره در فقه و حقوق عنوان شده است می توان گفت پیوند اعضاء یکی از جدیدترین مسائلی است که در دنیای پزشکی با نظرات ضد و نقیضی روبرو بوده است که هر کدام از این گروه های موافق و مخالف دلایل خاصی برای نظرات خود داشتند، با نگرش کلی به فقه شیعه چنین مستفاد می گردد که پیوند اعضا از مسائل مستحدثه است و از آنجایی که شرع مقدس اسلام اهتمام و عنایت خاصی به حیات و سلامت آدمی دارد، لذا ضمن تأیید اصل مسأله پیوند عضو آن را از زوایای مختلف موردبررسی قرار می دهد و به صورت جدی به آن می پردازد که در قالب نظرات مخالف و موافق عنوان شد علاوه بر فقه حقوق ایران هم قطعاً برگرفته از فقه اهل بیت است با مسئله پیوند اعضاء در صورت رضایت خود فرد یا اولیاء فردی که دچار مرگ مغزی شده موافقت کرده و در بیمارستان ها و مراکز پزشکی اجرا کرده اند.

بنابراین می توان گفت در صورتی که مرگ مغزی(بنابر گفته فقها و علم پزشکی همان مرگ حقیقی) رخ دهد بخاطر اضطرار و حفظ حیات دیگری و با رضایت خود فرد یا رضایت اولیای او، پیوند اعضاء او به فرد دیگر منعی ندارد و در فقه امامیه پیوند اعضاء را جایز دانسته و حقوق ایران نیز در پی قانونی این امر را تصویب کرده است که قطعاً این امر می تواند در نجات و حفظ جان افراد زیادی تاثیر داشته باشد و دریچه ای جدید و نوین به روی دنیای علم پزشکی باز شده که هم مورد قبول در فقه و حقوق ما است.

منابع و مأخذ

♦ قرآن کریم ترجمه ابوالفضل بهرام پور

♦ نهج البلاغه ترجمه محمد دشتی

منابع فارسی

۱. پورجواهری، علی، پیوند اعضا در آیینه فقه همراه با بررسی مرگ مغزی، تهران، انتشارات دانشگاه امام صادق، ۱۳۸۳ هـ.ش.
۲. روحانی، کمال، احکام و فتاوی پزشکی معاصر، ج ۲، سنندج، آراس، ۱۳۸۹ هـ.ش.
۳. طباطبایی، محمد حسین، تفسیر المیزان، ج ۱۶، ترجمه محمدباقر موسوی، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ یازدهم، ۱۳۷۸ هـ.ش.
۴. عمید، حسن، فرهنگ عمید، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۲ هـ.ش.
۵. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، ج ۵، ترجمه و شرح سید جواد مصطفوی، تهران، دفتر نشر فرهنگ اهل بیت علیهم السلام، ۱۳۶۵ هـ.ش.
۶. فاضل لنکرانی، محمد، احکام پزشکان و بیماران، جلد ۱، قم، مرکز فقهی ائمه اطهار (ع)، چاپ اول، ۱۴۲۷ هـ.ق.
۷. لاریجانی، محمد باقر، نگرشی جامع به پیوند اعضا، ج ۱، تهران، بی نا، ۱۳۷۸ هـ.ش.
۸. معین، محمد، فرهنگ فارسی معین، تهران، پارس نوین، چاپ چهارم، ۱۳۸۶ هـ.ش.

۹. مدرسی طباطبائی، حسین، مقدمه ای بر فقه شیعه، مترجم محمد آصف فکرت، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۶۸ هـ.ش.
۱۰. موسوی خمینی، روح الله، تحریر الوسیله، ج ۲، قم، حوزه علمیه اسلامی، چاپ سوم، ۱۳۶۷ هـ.ش.
۱۱. _____، توضیح المسائل، قم، نشر طاهری، چاپ ششم، ۱۳۶۴ هـ.ش.
۱۲. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار شهید مطهری، ج ۲، تهران، نشر صدرا، چاپ دوم، ۱۳۶۸ هـ.ش.
۱۳. محمدی ری شهری، محمد، میزان الحکمه، ج ۴، مترجم حمیدرضا شیخی، قم، موسسه فرهنگی دار الحدیث، چاپ ۱۶، ۱۳۹۸ هـ.ش.
۱۴. نوری همدانی، حسین، توضیح المسائل، ج ۱، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ چهارم، ۱۳۷۳ هـ.ش.
۱۵. نجفی، محمدحسن، جواهر الکلام، ج ۴۳، اکبر نایب‌زاده، تهران، نشر خرسندی، چاپ سوم، ۱۳۹۷ هـ.ش.

منابع عربی

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، ج ۱۱، بیروت، دار صادر، چاپ سوم ۱۴۱۰ هـ.ق.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی بن حسین بن موسی، من لایحضره الفقیه، ج ۱، قم، نشر جامعه مدرسین، چاپ دوم، ۱۴۰۴ هـ.ق.
۳. ابن حنبل، احمد، المسند، ج ۶، بیروت، دار الفکر، چاپ اول، ۱۴۱۶ هـ.ق.

۴. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، ج ۷۵، بیروت، دار الرضا، بی تا.

مجلات، روزنامه ها و فصلنامه ها

۱. تقی پور، رامین، فرخنده رفیعی، "نگرشی بر ضوابط فقهی و روابط شرعی حاکم

در پیوند اعضا"، تهران، دانشگاه علوم پزشکی، بی تا.

۲. طاهری، حبیب الله، "پیوند اعضا از دیدگاه اسلام"، مجله مجتمع آموزش عالی،

شماره ۱۰۴، ۱۳۷۸ ه.ش.

۳. ظهور، علیرضا و زکیه پیری، "نگرش پزشکان نسبت به اهدای عضو در مرگ

مغزی"، شماره ۳۹، بهار ۱۳۸۳ ه.ش.

۴. ساقی، الهه و همکاران، "مجله پزشکی قانون ایران"، دوره ۲۳، شماره ۱، بهار

۱۳۹۶ ه.ش.